

UDC: 821.161.1+008(44)-043.2

ВПЛИВ НАУКОВО-КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ ФРАНЦІЇ НА ІСТОРІОСОФІЮ М. ВОЛОШИНА

Леся Генералюк

Доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник,
Відділ світової літератури,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (УКРАЇНА),
01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4,
[e-mail: legeneraliuk@ukr.net](mailto:legeneraliuk@ukr.net)

РЕФЕРАТ

Мета статті – актуалізувати французькі впливи на М. Волошина, котрі зіграли визначальну роль у формуванні його картини світу; окреслити коло французьких мислителів, що мали безпосередній вплив на історіософську концепцію поета. **Дослідницьку методуку** зумовив міждисциплінарний підхід із залученням порівняльного, історико-біографічного, історико-функціонального, контекстуального методів. **Результати.** Масштаб історіософської думки Волошина в поезії та публіцистиці 1917–1926 рр. зумовлений його колосальною ерудицією та посиленою увагою до історії, зокрема історії французьких революцій. Осмислення трагічних подій початку ХХ ст. та всієї російської історії у творчості поета будується на міжкультурних паралелях, значну увагу він приділяє рецепції Росії та росіян французами – істориками, письменниками, мандрівниками, політичними діячами. Формулу циклічних катастроф (духовна криза, стиль правління вождів, одержимість мас агресією), формулу геополітичної моделі поведінки Росії (терор як державна ідея та інструмент влади) Волошин вивів завдяки працям Ж. Мішле, І. Тена, А. Ламартіна, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лебона, А. Мартена, А. де Кюстіна, Жоржа Ленотра та ін. **Наукова новизна.** У статті вперше подаються позиції французьких авторів, котрі вплинули на ключові засади історіософії Волошина. **Практичне значення.** Матеріал статті може використовуватися у літературознавчих та історико-філософських студіях, присвячених оцінкам катастроф початку ХХ ст., запропонованим очевидцями трагедій.

Ключові слова: історіософія, французькі інтелектуали, російська історія, поезія соціальної тематики, публіцистика, Максиміліан Волошин.

INFLUENCE OF THE SCIENTIFIC AND CULTURAL PARADIGM OF FRANCE ON M. VOLOSHIN'S PHILOSOPHY OF HISTORY

Lesia Generaliuk

Doctor of Philology, Leading researcher,
Department of the World Literature,
T. H. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine (UKRAINE),
01001, Kyiv-1, 4, Mykhailo Hrushevskiyi str.,
[e-mail: legeneraliuk@ukr.net](mailto:legeneraliuk@ukr.net)

ABSTRACT

The **aim** of the article is to actualize the French influences on M. Voloshin which played a key role in formation of his world view; to outline a circle of the French thinkers which had a direct influence on the poet's concept of historical philosophy. **Methods.** The research technique was caused by the interdisciplinary approach involving historical-biographic, historical-functional, comparative, contextual methods. **Results.** The scale of Voloshin's historiosophical thoughts in poetry and journalism of 1917–1926 was caused by his enormous erudition and strong focus on history, in particular on history of the French revolutions. In the poet's works, his reflections on tragic events of the early XX century and throughout the whole Russian history are based on a

cross-cultural parallel. He pays significant attention to the reception of Russia and Russians by the French historians, writers, travelers and political figures. The formula of cyclic catastrophes (spiritual crisis, governing style of leaders, mass obsession with aggression), and the formula of Russia's geopolitical behavior model (terror as a state ideology and a tool of power) was derived by M. Voloshin thanks to the works of J. Michelet, H. Taine, A. de Lamartine, J.-J. Rousseau, Gustave Le Bon, H. Martin, A. de Custine, Georges Lenotre etc. *Scientific novelty*. The article presents the positions of French authors who affected the key principles of Voloshin's philosophy of history for the first time. *Practical importance*. The article material can be used in literary, historical and philosophical studies devoted to assessments of catastrophes of the early XX century offered by eyewitnesses of the tragedies.

Key words: philosophy of history, French intellectuals, Russian history, social poetry, journalism, Maximilian Voloshin.

Максиміліан Волошин, поет-художник, філософ, проходив «персональні університети» у книгосховищах і музеях багатьох столиць Європи. Однак лише Францію вважав своєю духовною вітчизною. Її культуру, «древний яд отстоянной печали», увібрав як органічну, писав: «Париж мене цілковито підкорив, знищив і закохав у себе» [7, с. 349]. Навчався у Сорбонні та в Російській вищій школі суспільних наук у Парижі, відвідував лекції в Луврі, вивчав історичні та філософські трактати в Національній бібліотеці, студіював живопис в академії Колароссі. У 1905 став членом Великої ложі Франції. Винятково контактний, спілкувався з французькими літераторами – Анрі де Реньє, Ж. Леметром, О. Мірбо, Е. Верхарном, Г. Аполлінером, Р. Гілем, А. Франсом, Р. Ролланом, з художниками (Оділоном Редоном, Бланш Орі-Робен, Шарлем Лакоста, А. Матіссом, Ф. Леже, П. Пікассо), скульпторами (А. Бурделем, Ж. Шармуа, А. Майолем, А. Меродак-Жано), істориками, філософами. Робив переклади, надсилав для російських видань статті про нові течії у французькій поезії та живописі, знайомив росіян з театральними подіями Парижа.

Трактування спадщини цього унікального універсаліста Срібного віку має певні лакуни. Закривати їх російські науковці не поспішають, ставлячись з обережністю до історіософських викладок Волошина. Його картину світу досліджують тенденційно, лектуру освоюють дозовано: цей «зразковий парижанин» (А. Бєлий) не вписується в парадигму російської культури. Спротив системи викликає вся поезія та публіцистика 1917–1926 рр. Що зрозуміло, оскільки Волошин зафіксував страшні кадри масових убивств, голоду, створив словесні портрети авторів червоного терору. Номінуючи ситуацію поч. ХХ ст. як вихід на волю інфернального Зла, позиціонував себе як «соучастник судьбы, раскрывающий замысел драмы». Глибоко релігійна людина, писав: «Здесь, в тесноте, на дне преисподней, / Я пережил испытанье огнем: / Страшный черед всероссийских ордалий... / В шквалах убийств, в исступленьи усобиц / Я охранял всеединство любви» [8, с. 249–250]. Головна заслуга Волошина в тому, що він озвучив не лише факти чи міркування над перебігом історичних процесів у Росії та Європі, над сенсом історії, а подав філософськи узагальнений портрет Росії: вивів головні закономірності, рушійні сили, котрі зумовили саме такий хід історії. Своїм аналізом історичної моделі поведінки цієї країни він показав неспроможність ідеї Третього Риму, ідей панмонголізму, панславізму, месіанської ролі Росії, довів, що «ордалії» ХХ ст. зумовлені самим алгоритмом російської історії [3, с. 37–47].

На формування історіософського меседжу великий вплив мала його лектура. Це, в основному, франкомовні джерела. Друзям пропонував лише французьку літературу: «жодної, за роки й роки, ні німецької, ні російської книги ніхто з його рук не отримав» [2, с. 258]. Коли передавав свою бібліотеку Спільці письменників у 1931 р., повідомив, що там «8–9 тисяч томів, з яких більша частина французькою мовою». У Коктебельському музеї (зважаючи на те, що у радянські часи багато видань «зникло») тепер 9 250 позицій, з них тільки третя частина латиницею. Проте пропорція, вказана власником, важлива: саме французи формували картину світу Волошина.

Безумовно, митець студіював літописи, праці В. Кричевського, М. Костомарова (відшукав, зокрема, у Костомарова, що рід Кирієнко-Волошиних походить з козаків Запорізької Січі, що одного з них, Матвія Волошина, поляки в XVI ст. закатували за політичні погляди), знав роботи П. Пірлінга, В. Соловйова, М. Бердяєва. Водночас він блискуче знав історію Франції, праці французьких філософів (для прикладу, «Вступ до загальної історії» Жуля Мішле був його настільною книгою; улюбленими авторами з історії древнього світу – Е. Ренан і А. Море). У зв'язку з подіями 1905–1917 рр. посилений інтерес викликали Французька революція, Жиронда; епоха Івана Грозного і Смутні часи в Росії. Це були головні теми історії, завдяки яким він зміг вибудувати оригінальну історіософську концепцію. На ґрунті паралелей між Великою французькою революцією та Жовтневим переворотом, ментальністю європейців та росіян, завдяки аналізу різних історичних дискурсів Волошин дав вражаючий футурологічний прогноз: у 1919 передбачив сталінізм, диктатуру, а пишучи, що шляхом насилля «Москва сшивает снова лоскуты / Удельных царств» [8, с. 198], означив перспективу подальшого «зшивання» – від Фінляндії та «союзних» республік – до країн т. зв. соцтабору й нинішніх клаптів на південно-західному кордоні.

Одна з таких історичних паралелей: подібно до Великої французької революції 1790-х рр., котра розгорнулася як помста за знищення ордену тамп'єрів у 1310-х рр., виникли і російські «ордалії» з їхнім терором: вони – наслідок пролитої крові в період Смути XVI–XVII ст. Цю думку, відстежуючи причинно-наслідковий зв'язок, Волошин висловив у статті 1906 р. «Пророки й месники (Передвістя Великої революції)», причому мав тверде переконання, що «пружина, стягувана протягом віків, умить розвертається одним жахливим махом» [6, с. 205]. Паралелі у поезії та публіцистиці проводить часто, а його володіння матеріалом французької історії промовисте: лише стаття «Пророки й месники» актуалізує до 50 історичних постатей Франції.

Французький корпус текстів складається з кількох блоків: а) фундаментальні праці, б) мемуари; в) листи; г) дорожні нотатки. Повна картина їхніх впливів на Волошина буде помітна через детальний аналіз цитат, відсилань, щоденникових згадок. Її масштаб, при ґрунтовному підході, важко переоцінити, оскільки винесена в заголовок проблема є ключем до світогляду та всієї спадщини поета. У статті окреслимо лише загальний дискурс. Попри те, що укладений працівниками Музею Волошина каталог «Мемориальная библиотека М. А. Волошина в Коктебеле: книги и материалы на иностранных языках»

(Москва, 2013) так і не потрапив у наукові бібліотеки України внаслідок окупації Криму, цілісна картина є доступною; вона промовиста.

Фундаментальна семитомна «Історія Франції» Жуля Мішле, простудійована Волошиним, має величезну кількість поміток. Передусім у 3-му томі (нарис про тамплієрів), у томах, присвячених Революції, Жиронді, Горі: особливо там, де йдеться про наслідки масових вбивств та про ту роль, яку відігравали «Глядачі». Посилена увага до «Історії французької революції» Мішле (1847) та його окремої книги «Солдати революції» (1878) прокинулася у Волошина в 1905 році. Побачені ним кадри побоїща в Петербурзі, котрі трактував як «дрижання завіси перед початком драми», зумовили його історіософські роздуми назагал. Тоді й уперше висловив їх у статті «Кривавий тиждень у Санкт-Петербурзі. Розповідь свідка» (опублікована в лютневому номері газети «Le Courrier Européen»). Інший улюблений автор – Альфонс Ламартін, котрого Волошин шанував як поета, згадував у статтях, присвячених Барбе д'Оревільї, Полю Клоделю. Він цінував і республіканські настрої Ламартіна, задекларовані в «Історії жирондистів» (1847), часто перечитував його «Історію лютневої революції» (1849), де описані жахи революційного терору, «Історію Реставрації» (1851–1863), врешті «Історію Росії» (1855). У переддень терору сталінського, у 1932 р., він зазначав, що «лише до Ламартіна і Гюго ще не втратив смаку» [4, с. 519].

Після Жовтневого перевороту надавав перевагу не «великому плакальнику революції» Мішле, а розважливому аналітику Іполиту Тену. На праці його як теоретика мистецтва, Волошин часто відсилався, а відсторонений погляд Тена-історіософа, який у п'ятитомнику «Походження сучасної Франції» показував феномени повстань «без гніву і пристрасті», давав можливість тверезої оцінки сьогодення. Праці Тена, котрий був назагал проти ідеї революції, формували позицію митця. У тенівському зображенні народного безумства, «великого страху» і паризьких безчинств 1789 р, картин взяття Бастилії, походу на Версаль – аж до падіння монархії, Волошин бачив «вражаючі аналогії з тим, що відбувалося» (лист від 15 листопада 1917 до Ю. Оболенської). Більше, був переконаний – «ці історичні паралелі говорять: нема ніяких підтверджень, щоби більшовизм, як заведено втішатися, сам себе зжив у дуже короткий термін... Взагалі справа зараз за терором, який, вірогідно, настане після великого, організованого урядом погрому» [4, с. 33]. І не помилився. У квітні 1921 р. він з жахом писав мистецтвознавцю К. Кандаурову, що за п'ять місяців у Криму «страчено близько 30 тисяч – стільки, скільки у всій Франції за всі 10 років Великої революції!» [10, с. 359–360]. Численні спостереження, зіставлення, аналіз дали йому право ствердити: «Никто не делал более кровавой / И страшной революции, чем мы. /... – никто / С такой хулой не потрошил святыни, / Так страшно не кощунствовал, как мы» [8, с. 199]. Французький мислитель не пропонував алгоритму протидії хаосу, тому, читаючи 3-й том листів філософа («Іполит Тен, його життя та листування», Париж, 1902), митець відчуває спустошення: «Я все літо читав Тена, він більше не задовольняє мене» (лист до Р. Гольдовської від 4 січня 1918) [10, с. 19].

Гюстав Лебон, історик і соціолог, творець доктрини масового суспільства – також один з улюблених авторів поета. Його ідеї про прихід царства натовпу, «ери мас», диктат посередності, що веде до занепаду культури, були близькими Волошину, прихильнику індивідуалізму в житті й мистецтві. Окрім «Психології мас» (1895) сильний вплив на нього мала й праця «Французька Революція та соціологія революцій» (1912). Відтак Робесп'єр, Кутон, Марат, якобінці корегували волошинську рецепцію подібних подій у Росії (вірші «Термідор», «Голова мадам де Ламбаль»).

Подібною настільною книгою стала й праця «Революційний Париж» Жоржа Ленотра – її Волошин мав і в оригіналі, і в перекладі Теффі під назвою «Щоденне життя Парижа в часи Великої революції» (1895). З Ленотром познайомив Івана Буніна перед його еміграцією. Той писав в «Окаянних днях»: «(11 травня 1919 р., Одеса). Якраз читаю Ленотра. Сен-Жюст, Робесп'єр, Кутон... Ленін, Троцький, Держинський... Хто підліший, кровожерливіший, огидніший? Звичайно, все-таки московські. Але й паризькі були непогані». Волошин високо цінував «репортера історії» Ленотра, згадував у статті «Сучасний французький театр» (1910) [6, с. 161], а у 1906 опублікував рецензію на третю частину його «Революційного Парижа» (вийшла у видавництві Перрена під назвою «Старі будівлі, старі папери» [6, с. 804]).

Історичні паралелі – кістяк волошинських викладок. Критик і мистецтвознавець, він порівнював ментальність, культуру Франції та Росії через художні твори. А порівняннями соціальних зрушень у Європі й Росії, по суті, продовжив дискурс компаративу французьких науковців. Враховував і те, що французькі вчені відстежували дух часу й причини Революції через тексти Руссо, Вольтера, Бомарше [6, с. 563]. Мав прихильність до Ж.-Ж. Руссо, з руссоїстських позицій критикував теорії Артюра Гобіно, зокрема «Нарис про нерівність людських рас» (1855). Як і Руссо, негативно ставився до політичних партій: той вбачав у них загрозу вільному вибору громадян. Волошин: «все знамена, партии и программы / То же, что скорбный лист для врача сумасшедшего дома» [8, с. 246]). Водночас відрізняв «справедливість жирондистів від обманливої справедливості Руссо» [6, с. 195], вважав, що думки цього філософа «з іменем Жан-Жак підготували нові жакерії» [6, с. 207]. Має у нього проєкцію й інша деталь: відомо, що Руссо вкрай негативно оцінював перспективи російської держави та петровські реформи. Волошин вважав Петра I «першим більшовиком», антихристом, оскільки той долучав Росію з її географічно розкиданими територіями до європейської науки й культури вельми специфічно («Антихрист Петр распаренную глыбу / Собрал, стянул и раскачал, / Остриг, обрил и, вздернувши на дыбу, / Наукам книжным обучал» [8, с. 131]).

Окреслимо головне у французьких впливах на Волошина. З XVIII ст. у суспільній свідомості французів функціонували два образи Росії: країни просвітницького абсолютизму і варварської деспотичної держави. Перший міф підтримував та фінансував російський двір – його як містифікацію розвінчав Альбер Лортоларі. Другу лінію формували незалежні історики, які безпосередньо перебували в країні, починаючи від Шарля Левека з його класичною п'яти-томною «Історією Росії» (1780–1782) та 2-томною «Історією народів, під

владою Росії» (1783), та близького до енциклопедистів і Дідро Ніколя Леклерка з його 3-томною «Історією фізичною, духовною, громадянською і політичною Росії в минулому та сучасності» (1783–1784). Обоє за достовірність досліджень Катерина II назвала «гнусними скотами» й замовила відомий фальсифікат історії Д. Карамзіну. Тому, коли Жуль Мішле писав про росіян як про варварів, що мають огиду до ідей власності, відповідальності й праці та прогнозував, що Росія не має майбутнього – тим лише виказував свою приналежність до певних наукових кіл та певної позиції. Волошин був прихильником саме такого вектора, підкріпленого Філіпом де Сегюром з його «Історією Росії та Петра Великого» (1829), спогадами Астольфа де Кюстіна (1840-і), фундаментальною працею Анрі Мартена «Росія і Європа» (1855). Практично усі його тексти, присвячені Росії, підтримують і розвивають думку інтелектуалів Європи.

Для зразка: Волошин, прагнучи збагнути перспективи терору і більшовизму, осмислює витoki буття країни: «Скупые дети Калиты / Неправдами, насильем, праведями / Ее собирали лоскуты... / Как лютой крестовик-паук / Москва пряла при Темных и при Грозных / Свой тесный безысходный круг... / Ломая кость, вытягивая жилы, / Московский строился престол» [8, с. 131]. Сегюр писав, що оскільки Московія виникла на «кривавому болоті монгольського рабства», то татаро-монголи встановили режим систематичного терору. Спустошення і масова різанина були необхідністю з огляду на те, що чисельність татар у порівнянні з величезними розмірами їх завоювань була невелика і вони прагнули збільшити свої сили через масове винищення населення, яке могло підняти повстання. Волошин подібно коментує політику «збирання земель», вказує методи, якими московити завойовували території: «С топором, да с косой, да с оралом / Уходили на север – к Уралам, / Убегали на Волгу, на Дон. / Их разлет был широк и несвязен, / Жгли, рубили, взымали ясак. / Правил парус на Персию Разин, / И Сибирь покорял Ермак» [8, с. 134]. Але, пише він у статті «Росія розп'ята», і пізніша «історія Петербурзького періоду полягала у принесенні духовного розвитку народу в жертву несамовитому територіальному розширенню» [8, с. 318].

Окремі французи, хоча б Жюль Легра («В русской стране», 1895), таку модель поведінки трактували як незрілу. Дійсно, починаючи від Вольтера, Росію намагалися виправдати як надто молоду країну. Та у Волошина інша позиція: держава, будована «антихристом Петром», уже від початків свого існування формувалася виключно на військовий лад (лінія А. Кюстіна, Жана-Бенуа Шерера й ін.); власне, ще Руссо у «Суспільній угоді» висловив думку про те, що реформи Петра були надто стрімкими. Кюстін пише: «Росія – це сувора військова дисципліна замість громадянського правління, це перманентний військовий стан, що став нормальним станом держави» [2, с. 432-433]. Волошин відзначає «дикий сон военных поселений, / Фаланстер, парадов и равнений, / Павлов, Аракчеевых, Петров, / Жутких Гатчин, страшных Петербургов, / Замыслы неистовых хирургов / И размах заплечных мастеров» [8, с. 169]. Вкупі з констатацією: «Великий Петр был первый большевик... / Он, как и мы не знал иных путей / Опричь указа, казни и застенка / К осуществленью правды на земле» [8, с. 195], поет доходить висновку, що

антигуманний стиль правління, мілітарна психологія правителів і населення з їх готовністю до вбивства, зумовили періодичність виблисків насильства на території імперії: «В России революция была / Исконнейшим из прав самодержавья, / Как ныне в свой черед утверждено / Самодержавье правом революций» [8, с. 198–199]. Специфічний погляд на «царів московських», зокрема Петра I, формувався і «Мемуарами» Сен-Сімона, і книгою Дюма-батька «Дорожні враження. В Росії» (1860); критичні позиції деяких французів розглянув С. Мезін [5].

Отже, історіософський меседж Волошина, який значною мірою спирався на французькі джерела, має провідну думку: червоний терор не закінчиться у 20-х рр., оскільки є ідеологією, державною ідеєю, інструментом влади. Країною керує програма циклічних катастроф, які повторюються щораз із все більшою силою (думка В. Ключевського, яку озвучували, окрім Волошина, і Бунін в «Окаянних днях», і Бердяєв у статті «Чи була в Росії революція?»). Історія Росії – не зміни, не розвиток, не поступальність, а вічний повтор одного сюжету. Панує одна, пише поет у вірші «Северовосток» (1920), руйнівна сила: «Черный ветер ледяных равнин, / Ветер смут, побоищ и погромов... / В этом ветре вся судьба России – / Страшная, безумная судьба / В этом ветре – гнет веков свинцовых, / Русь Малют, Иванов, Годуновых, / Хищников, опричников, стрельцов, / Свежевателей живого мяса... / Быль царей и явь большевиков» [8, с. 168–169]. У статті «Російська безодня» (1919) констатує, що «мікроби більшовизму просочуються крізь усі історичні отвори», бо «більшовизм – явище національне», «досить було більшовицькій пропаганді звернутися із закликом – як древнє, темне історичне життя Росії, що довго ховалося під сподом імперії, зразу вийшло з берегів, піднялися страшні привили 16 й 17 століть» [9, с. 414].

Самий по собі червоний терор не був би настільки жахливим, якби не люди, яких він породив (услід за Мішле, котрий вважав росіян «скотами-варварами, негідними спілкуватися з європейськими народами») підсумовує Волошин. Він вказує на відмінність: у європейських революціях «головну роль відігравав не народ, а безумці-диктатори» на кшталт Кутона, в Росії ж усе навпаки – там народ і вождь єдині – терористи і ті, й інші. Не випадково у січні 1917 р. просив книжкову фірму Пікара вислати йому «Роздуми про насильство» Жоржа Сореля та «Зміни понять суспільної сили» Макса Леруа [4, с. 12]. Висловився на цю тему в циклі «Личини» (1919), задум якого не зміг реалізувати повністю із-за антипатії до т. зв. «діячів» революції. Один із них, переповнений агресією матрос («Взгляд мутный, злой, как у дворян... / Устроить был всегда не прочь / Варфоломеевскую ночь. / Грабил дома, искал наживы, / Награбленное грабил, пил»), планує: «Возьмем Париж... весь мир... а после / Передадимся Колчаку» [8, с. 160].

У підсумку центральна думка Волошина: «не Запад, а Россия / Зажжет собою мировой пожар» [8, с. 197] практично співпадає з позицією французьких інтелектуалів (А. де Кюстін, зокрема, передбачав, що «під'яремний народ», котрий «вартує свого ярма», стане загрозою для інших народів [1, с. 451]). Поет надзвичайно чітко формулює своє попередження. Він наголошує, що Європа, виключно з метою самозбереження повинна уникати контактів з Москвою:

«тайна долі Росії викликає жах і запаморочення умів. Доторк іноземця до неї – смертельний» [9, с. 413]. Символічні слова: «Кто там? Французы? Не суйся, товарищ, / В русскую водOVERТЬ! / Не прикасайся до наших пожарищ! / Прикосновение – смерть» [8, с. 140], безумовно, знакові не лише в загальноєвропейському чи сучасному контекстах. Вони адресовані у першу чергу тій нації, котрій митець-філософ завдячував своєю культурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кюстин А. де. Россия в 1839 году. *Россия первой половины XIX в. глазами иностранцев* / подгот. текстов, вступ. ст. Ю. А. Лимонова. Ленинград : Лениздат, 1991. С. 421–660. (Б-ка «Страницы истории Отечества»).
2. Цветаева М. Живое о живом. *Воспоминания о Максимилиане Волошине* / сост. и комм. В. П. Купченко, З. Д. Давыдова. Москва : Сов. писатель, 1990. С. 199–267.
3. Генералюк Л. Пасинок Росії. Максиміліан Волошин у силовому полі катастроф початку ХХ ст. *Слово і Час*. 2017. № 6. С. 36–47.
4. Купченко В. Труды и дни Максимилиана Волошина. *Летопись жизни и творчества*. Санкт-Петербург : Алетейя ; Симферополь : Сонат, 2007. Т. 2 : 1917–1932. 608 с. (Историческая книга).
5. Мезин С. А. Взгляд из Европы : французские авторы XVIII века о Петре I. Саратов : Изд-во Сарат. госун-та, 2003. 214 с.
6. Волошин М. Лики творчества / изд. подгот. В. А. Мануйлов, В. П. Купченко, А. В. Лавров. Ленинград : Наука, Ленингр. отделение, 1988. 848 с. (Серия «Литературные памятники»).
7. Волошин М. Автобиографическая проза : Дневники / вст. ст. и прим. В. П. Купченко и З. Д. Давыдова. Москва : Книга, 1991. – 416 с. (Из литературного наследия).
8. Волошин М. Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников / сост., вступ. ст., подг. текста и комм. З. Д. Давыдова, В. П. Купченко. Москва : Правда, 1991. 480 с.
9. Волошин М. Русская бездна. *Собр. соч.* : в 17 кн. / под общ. ред. В. П. Купченко, А. В. Лаврова и др. — Москва : Эллис Лак, 2008. Т. 6, кн. 2 : Проза 1900–1927. Очерки, статьи, лекции, рецензии, наброски, планы / сост., подг. текста А. В. Лаврова. С. 413–416.
10. Волошин М. А. *Собр. соч.* : в 17 кн. / под общ. ред. В. П. Купченко, А. В. Лаврова и др. Москва : Эллис Лак, 2013. Т. 12 : Письма 1918 – 1924 / сост. А. В. Лавров. 992 с.

REFERENCES

1. Custine, A. de. (1991), “Russia in 1839”, *Russia of the 1st half of the XIX century through the eyes of strangers* [“Rossiya v 1839 godu”, Rossiya pervoj poloviny XIX v. glazami inostrancev], Lenizdat, Leningrad, pp. 421-660. (in Russian).
2. Cvetaeva, M. (1990), “A Living Word About a Living Man”, *Memories of Maximilian Voloshin* [“Zhivoe o zhivom”, *Vospominaniya o Maksimiliane Voloshine*], Sovetskij pisatel, Moscow, pp. 199-267. (in Russian).
3. Heneraliuk, L. (2017), “Stepson of Russia. Maksimilian Voloshin within the force field of disasters of the early XX century” [“Pasynok Rosii. Maksymilian Voloshyn u sylovomu poli katastrof pochatku XX st.”], *Slovo i Chas*, No. 6, Part 2, pp. 36-47. (in Ukrainian).
4. Kupchenko, V. (2007), *Works and Days of Maksimilian Voloshin: the Chronicle of Life and Artwork. Vol. 2: 1917–1932* [*Trudy i dni Maksimiliana Voloshina: letopis zhizni i tvorchestva*. Т. 2: 1917-1932], Aletejya, Saint Petersburg, Sonat, Simferopol, 608 p. (in Russian).
5. Mezin, S.A. (2003), *The View from Europe: The French Authors of the XVIII century on Peter I* [*Vzglyad iz Evropy: francuzskie avtory XVIII veka o Petre I*], Izdatelstvo Saratovskogo gosuniversiteta, Saratov, 214 p. (in Russian).
6. Voloshin, M. (1988), *Faces of creativity* [*Liki tvorchestva*], Nauka, Leningrad, 848 p. (in Russian).

7. Voloshin, M. (1991), *Autobiographical prose: diaries* [Avtobiograficheskaya proza: dnevniki], Kniga, Moscow, 416 p. (in Russian).
8. Voloshin, M. (1991), *Poems. Articles. Memories of contemporaries* [Stixotvoreniya. Stati. Vospominaniya sovremennikov], Pravda, Moscow, 480 p. (in Russian).
9. Voloshin, M. (2008), "Russian Chasm", *Collected works*. Vol. 6, Book 2: Prose of 1900-1927. Essays, articles, lectures, reviews, sketches, plans ["Russkaya bezdna", Sobranie sochinenij. T. 6, kn. 2: Proza 1900-1927. Ocherki, stat'i, lekicii, recenzii, nabroski, plany], Ellis Lak, Moscow, pp. 413-416. (in Russian).
10. Voloshin, M.A. (2013), *Collected works*. Vol. 12: Letters 1918-1924 [Sobranie sochinenij. T. 12: Pisma 1918-1924], Ellis Lak, Moscow, 992 p. (in Russian).

